

Anna Kliczek-Paśnicka

FUNKCJONOWANIE SAMORZĄDU GOSPODARCZEGO W II RZECZYPOSPOLITEJ

1. Zagadnienia wstępne

Samorząd gospodarczy, jak sama nazwa wskazuje, nierozzerwalnie związany jest z działalnością gospodarczą. Samorząd ten stanowią nieterytorialne, publicznoprawne związki o charakterze przymusowym, występujące jako związki ekonomiczne [Kmieciak 2016a, 91]. Zadania instytucji samorządu gospodarczego dotyczą reprezentowania interesów przedsiębiorców, dbania o rozwój gospodarczy kraju oraz działania na rzecz przedsiębiorczości. Jako że samorząd gospodarczy jest formą decentralizacji administracji publicznej, jego głównym celem jest odciążenie administracji rządowej oraz samorządu terytorialnego od wykonywania określonych zadań, które mogą być realizowane przez tenże samorząd we własnym imieniu i na własną odpowiedzialność. Dzięki samorządowi gospodarczemu społeczność przedsiębiorców ze zbiorowości indywidualnych jednostek staje się zorganizowaną zbiorowością publicznoprawną – wyposażoną we władztwo administracyjne wspólnotą samorządową [Kmieciak 2016b, 37]. Jak wskazuje A. Chodubski, „samorząd gospodarczy jest znakiem decentralizacji życia gospodarczego, instytucją rzeczywistego upodmiotowienia publicznoprawnego jednostki partycypatywnej; jest legitymizacją społeczeństwa obywatelskiego” [Chodubski 2005, 45].

Instytucjami samorządu gospodarczego są izby przemysłowo-handlowe, izby rzemieślnicze oraz izby rolnicze. Nowoczesny samorząd gospodarczy powstał w Europie w połowie XIX w. Był skutkiem burzliwego rozwoju gospodarczego, przede wszystkim wzrostu produkcji przemysłu fabrycznego oraz handlu krajowego i międzynarodowego. Rozwój samorządu wiąże się

z rewolucją przemysłowo-techniczną zapoczątkowaną jeszcze w XVII w., a także rewolucją francuską z 1789 r., która to stanowiła punkt zwrotny w nowożytnych dziejach ludzkości. Rewolucja ta obaliła ustrój feudalny w postaci monarchii absolutnej i zapoczątkowała kształtowanie się społeczeństwa obywatelskiego. Celem samorządu gospodarczego było wówczas z jednej strony działanie na rzecz ładu rynkowego w gospodarce kapitalistycznej, z drugiej zaś zwiększenie roli czynnika obywatelskiego, z równoczesnym zmniejszeniem biurokracji urzędniczej [Wykretowicz 1998, 13-14].

W drugiej połowie XIX w. w Europie wykształciły się funkcjonujące do dnia dzisiejszego dwa modele izb gospodarczych: izby gospodarcze modelu francuskiego, będące korporacjami publicznoprawnymi oraz izby gospodarcze modelu anglosaksońskiego, będące korporacjami prywatnoprawnymi. Izby samorządowe modelu francuskiego jako korporacje publicznoprawne posiadają władztwo administracyjne. Izby te zrzeszają przedsiębiorców danej dziedziny gospodarki (lub też kilku dziedzin pokrewnych) działających na obszarze danej izby. Członkostwo w izbach jest obligatoryjne. Izby gospodarcze modelu anglosaksońskiego są natomiast stowarzyszeniami prywatnoprawnymi, które reprezentują nieliczne grupy interesu. Zarówno brak obligatoryjnej przynależności, jak i niepowierzenie im wykonywania zadań publicznych nie pozwala określać ich mianem instytucji samorządu gospodarczego¹.

Samorząd gospodarczy funkcjonował również na ziemiach polskich. Pierwsze izby gospodarcze powstały w okresie niewoli. Były to izby przemysłowo-handlowe działające w zaborze austriackim oraz w zaborze pruskim. Na terenie zaboru pruskiego rozwijały się także izby rolnicze oraz izby rzemieślnicze. Jedynie w zaborze rosyjskim samorząd gospodarczy nie występował w żadnej formie. Jak podnosił Z. Pietkiewicz, „rząd zaborczy trzymał się tej polityki, ażeby nie pozwalać społeczeństwu polskiemu na takie organizacje życia gospodarczego, jakich jeszcze nie posiadała rdzenna Rosja” [Pietkiewicz 1930, 525].

¹ Obecnie izby modelu francuskiego występują w następujących państwach Unii Europejskiej: Austrii, Francji, Grecji, Hiszpanii, Holandii, Luksemburgu, Niemczech, Słowenii i Włoszech. Izby gospodarcze modelu anglosaksońskiego występują obecnie w: Bułgarii, Czechach, Polsce, Portugalii, Rumunii, Słowacji, na Węgrzech i w Wielkiej Brytanii oraz w krajach nadbałtyckich i Skandynawii [Wykretowicz 2013, 7].

2. Organizacja i zadania izb samorządu gospodarczego

Znaczący rozkwit instytucji samorządu gospodarczego nastąpił po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Wówczas samorząd ten stanowił istotny element struktury administracyjnej państwa. Funkcjonowanie samorządu gospodarczego potwierdzone było zarówno w Konstytucji RP z 17 marca 1921 r., jak i Konstytucji kwietniowej z 1935 r.² W art. 68 Konstytucji marcowej wskazano, że obok samorządu terytorialnego osobna ustawa powoła samorząd gospodarczy dla poszczególnych dziedzin życia gospodarczego, a mianowicie: izby rolnicze, handlowe, przemysłowe, rzemieślnicze, pracy najemnej i inne, połączone w Naczelną Izbę Gospodarczą Rzeczypospolitej, których współpracę z władzami państwowymi w kierowaniu życiem gospodarczym i w zakresie zamierzeń ustawodawczych określą ustawy. Art. 72 Konstytucji kwietniowej stanowił natomiast, iż administracja państwowa jest służbą publiczną sprawowaną przez administrację rządową, samorząd terytorialny oraz samorząd gospodarczy. W Konstytucji kwietniowej wskazano zatem wprost, że samorząd gospodarczy jest obok samorządu terytorialnego oraz administracji rządowej częścią administracji publicznej. Pomimo powyższych postanowień, w literaturze przedmiotu podnoszono, iż konstytucje okresu międzywojennego przedstawiały pewną lakoniczność unormowań odnoszących się do samorządu, uzależniając realizację swych postanowień od ustawodawstwa zwykłego, tym samym nie uwzględniając dążenia społeczeństwa do bezpośredniego uczestniczenia w zarządzaniu własnymi sprawami [Gdulewicz, Gwiżdż, i Witkowski 1990, 192].

W pierwszych latach po odzyskaniu przez Polskę niepodległości samorząd gospodarczy funkcjonował jedynie na ziemiach byłego zaboru pruskiego oraz austriackiego. Izby samorządowe działały wówczas na podstawie znowelizowanego ustawodawstwa zaborczego. Dopiero w latach 1927-1928 na terenie całego kraju swoje funkcjonowanie rozpoczęły izby rzemieślnicze, przemysłowo-handlowe oraz rolnicze. Samorząd gospodarczy wprowadzono na podstawie następujących regulacji: rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 7 czerwca 1927 r. *o prawie przemysłowem*³, rozporządzenia Prezyden-

² Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. Nr 44, poz. 267, *Ustawa Konstytucyjna* z dnia 23 kwietnia 1935 r., Dz. U. Nr 30, poz. 227.

³ Dz. U. Nr 53, poz. 468.

ta PR z dnia 15 lipca 1927 r. *o izbach przemysłowo-handlowych*⁴ oraz rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 22 marca 1928 r. *o izbach rolniczych*⁵.

Odnosząc się w pierwszej kolejności do izb rzemieślniczych, początkowo istniały one jedynie w Poznaniu, Bydgoszczy, Grudziądzu oraz Katowicach. Możliwość powołania izb rzemieślniczych na obszarze całego kraju nastąpiła dopiero z chwilą wydania rozporządzenia *o prawie przemysłowem*. Był to pierwszy akt normatywny, który regulował funkcjonowanie izb rzemieślniczych w sposób kompleksowy i jednolity dla całego kraju. Wówczas utworzono izby rzemieślnicze z siedzibami w Warszawie, Włocławku, Łodzi, Kielcach, Łucku, Brześciu nad Bugiem, Nowogródku, Wilnie, Grudziądzu, Białymstoku, Lublinie, Krakowie, Lwowie, Stanisławowie, Tarnopolu, Poznaniu oraz Bydgoszczy⁶. Izby te miały przyznaną osobowość prawną, zaś ich celem było reprezentowanie zawodowych interesów rzemiosła. W ramach swoich uprawnień izby współdziałały z władzami państwowymi w sprawach związanych z rozwojem rzemiosła, w szczególności udzielały różnorodnych informacji i opinii, przedstawiały władzom wnioski dotyczące interesów rzemiosła oraz coroczne sprawozdanie o jego stanie. Dodatkowo, uprawnienia izb miały charakter edukacyjny. Izby mogły zakładać szkoły zawodowe, tworzyć komisje egzaminacyjne czeladnicze oraz mistrzowskie, a także regulować sprawy terminatorskie i czuwać nad należyтым przestrzeganiem przepisów ich dotyczących. Dla każdej izby rzemieślniczej Minister Rozwoju i Handlu ustanawiał statut, który był najważniejszym aktem wewnętrznym izby. W skład izby wchodziłi członkowie wybierani na sześcioletnią kadencję przez rzemieślników, którzy od co najmniej trzech lat prowadzili własne warsztaty w okręgu danej izby. Zgodnie ze statutami, najwyższym organem izby było zebranie plenarne, które mogło mieć charakter zwyyczajny lub nadzwyczajny. Organem wewnętrznym izby był natomiast zarząd. Dodatkowo izba mogła powoływać komisje w celu wykonywania okre-

⁴ Dz. U. Nr 67, poz. 591.

⁵ Dz. U. Nr 39, poz. 385.

⁶ Izby te powstały na mocy rozporządzenia Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 12 grudnia 1927 r. *o ustanowieniu izb rzemieślniczych, wyznaczeniu ich siedzib i okręgów*, Dz. U. Nr 117, poz. 1003. Dodatkowo zgodnie z rozporządzeniem Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 21 marca 1933 r., Dz. U. Nr 27, poz. 232, zniesiono Izbę Rzemieślniczą w Bydgoszczy, przyłączając okręg tejsze izby do okręgu Izby Rzemieślniczej w Poznaniu.

ślonych zadań. Ogólny nadzór nad izbami sprawował Minister Przemysłu i Handlu. Oprócz uchwalania wspomnianego statutu, minister zatwierdzał budżet izby oraz niektóre uchwały zebrania członków, w szczególności dotyczące zaciągania pożyczek długoterminowych i zbywania lub obciążania nieruchomości. Minister mógł także zgłosić sprzeciw wobec uchwały, która była niezgodna z prawem lub przekraczała zakres działania izby. W przypadku gdy działania lub zaniechania izby naruszały prawo lub zagrażały interesom państwa, minister mógł rozwiązać izbę i powołać zarząd tymczasowy.

Warto również zaznaczyć, że pomimo prawnego powołania izb rzemieślniczych w 1927 r., swoje faktyczne funkcjonowanie rozpoczęły one kilkanaście miesięcy później. Ten tzw. „okres przejściowy” był bowiem potrzebny do przygotowania i nadania przez Ministra Przemysłu i Handlu statutu każdej izbie, a także przeprowadzenia pierwszych powszechnych wyborów do izb wśród rzemieślników danego okręgu [Jastrzębski 2010, 139]⁷.

W okresie międzywojennym ustrój izb rzemieślniczych poddawany był pewnym reformom. I tak, w 1933 r. uchwalono kolejne rozporządzenie normujące izby rzemieślnicze, które to w praktyce obowiązywało do wybuchu II wojny światowej⁸. Przedmiotowa regulacja wprowadzała kilka zmian, w szczególności dotyczących uprawnień izb czy składu jej organów. Kompetencje izb rzemieślniczych uległy znacznemu rozszerzeniu. Do ich zadań należało dodatkowo wspieranie instytucji badawczych, muzeów, wystaw, jarmarków, czy szkół rzemieślniczych, a także innych działań przyczyniających się do podniesienia sprawności rzemieślników, czeladników i terminatorów. Izby były uprawnione do zbierania danych statystycznych dotyczących rzemiosła oraz wydawania opinii i zaświadczeń o istniejących zwyczajach. Izdom przyznano także możliwość tworzenia sądów polubownych rozstrzygających spory wynikłe ze stosunków zawodowych między rzemieślnikami. Szczegółową organizację izby, w szczególności jej nazwę, siedzibę i zakres działania określał statut, który nadawał dla każdej izby rzemieślniczej – podobnie jak w poprzedniej regulacji prawnej – Minister Przemysłu

⁷ Izba Rzemieślnicza w Białymstoku powstała w 1929 r. Dotyczyło to także izby rzemieślniczej w Krakowie [Jastrzębski 2007, 105-21].

⁸ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. o *izbach rzemieślniczych i ich związku*, Dz. U. Nr 85, poz. 638.

i Handlu. Najwyższym organem izby było zebranie plenarne izby, którego uprawnienia miały charakter stanowiący oraz kontrolny. Kadencja radców wynosiła pięć lat. Organ ten uchwalał roczny budżet izby oraz statut służbowy jej pracowników. Pozostałe kompetencje tegoż organu, podobnie zresztą jak i kompetencje zarządu izby, określał statut. Szefem biura izby był dyrektor, powołany przez Ministra Przemysłu i Handlu spośród trzech kandydatów wybranych przez zebranie radców izby. Nadzór nad izbami wykonywał Minister Przemysłu i Handlu, który między innymi zatwierdzał budżet izby, ustalał termin wyborów do izb, a nadto, podobnie jak w poprzedniej regulacji, mógł rozwiązać izbę, jeżeli ta naruszyła prawo lub interes publiczny. Wówczas minister ustanawiał tymczasowy zarząd, któremu przysługiwały uprawnienia organów izby.

Istotnym *novum* uregulowanym w omawianym akcie normatywnym było utworzenie organizacji pod nazwą „Związek Izb Rzemieślniczych Rzeczypospolitej Polskiej”, którą wspólnie tworzyć miały wszystkie izby rzemieślnicze. Do zadań związku należało między innymi reprezentowanie interesów izb wobec organów władzy państwowej oraz samorządowej, a także współdziałanie z władzami poprzez udzielanie informacji, wydawanie opinii, przedstawianie wniosków w przedmiocie organizacji i polityki gospodarczej rzemiosła. Organami związku izb rzemieślniczych była rada związku, zarząd, komisja rewizyjna oraz dyrektor. Sposób powoływania oraz liczbę członków organów ustalał w drodze rozporządzenia Minister Przemysłu i Handlu.

Rozporządzenie z 1933 r. nie było ostatnią regulacją prawną dotyczącą izb rzemieślniczych. W 1939 r. Sejm uchwalił bowiem ustawę *o izbach rzemieślniczych i ich związku*⁹. Z powodu wybuchu II wojny światowej, ustawa ta nie została zrealizowana, zaś sama działalność izb rzemieślniczych uległa przerwaniu. Należy jednak podkreślić, że właśnie w oparciu o powyższy akt normatywny dokonano reorganizacji izb rzemieślniczych po zakończeniu działań zbrojnych w 1945 r.

Kolejną instytucją samorządu gospodarczego funkcjonującą w II Rzeczypospolitej były izby przemysłowo-handlowe. Po odzyskaniu przez Polskę

⁹ Ustawa z dnia 19 lipca 1939 r. *o izbach rzemieślniczych i ich związku*, Dz. U. Nr 65, poz. 434.

niepodległości izby te działały jedynie na ziemiach byłej dzielnicy austriackiej oraz w byłym zaborze pruskim. Regulacją prawną powołującą izby przemysłowo-handlowe na terenie całego kraju było wspomniane rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 15 lipca 1927 r. *o izbach przemysłowo-handlowych*. Ustrój prawny nowo powstałych izb oparty był przede wszystkim na rozwiązaniach prawnych występujących w izbach niemieckich [Bartnik 2005, 124]. Zgodnie z przedmiotowym rozporządzeniem, wyposażone w osobowość prawną izby utworzono w celu stałej reprezentacji interesów gospodarczych przemysłu i handlu. Pomimo samej nazwy, izby przemysłowo-handlowe obejmowały także inne dziedziny gospodarki, takie jak: górnictwo, instytucje finansowe, przewozowe, ekspedycyjne, ubezpieczeniowe, komisowe oraz pośrednictwo handlowe. Zakres działania izb był stosunkowo szeroki, oscylując przede wszystkim wokół współdziałania z organami władzy państwowej w zakresie popierania rozwoju gospodarczego. Izby zgłaszały władzom wnioski, uwagi i spostrzeżenia, wyrażały opinie o projektach aktów prawnych dotyczących przemysłu i handlu, współdziałały z władzami przy ich opracowywaniu, a także przedstawiały postulaty odnoszące się do traktatów handlowych. Izby zobowiązane były także do gromadzenia i przekazywania Ministrowi Przemysłu i Handlu danych statystycznych odpowiadających zakresowi działalności izby oraz składania mu kwartalnych i rocznych sprawozdań. Dodatkowo izby prowadziły działalność edukacyjną, w szczególności poprzez zakładanie i prowadzenie szkół zawodowych i doksztalających, wspieranie szkół prowadzonych przez stowarzyszenia, czy też pomaganie innym instytucjom społecznym (np. Polskiej Macierzy Szkolnej) [Dąbrowski 2016, 297]¹⁰. Do zakresu działania izb należało również tworzenie instytutów badawczych, muzeów, wystaw, targów i innych. Oprócz powyższych uprawnień, izby powoływały sądy polubowne do rozstrzygania sporów wynikających ze stosunków handlowych oraz proponowały kandydatów na stanowiska sędziów handlowych i członków komisji podatkowych.

¹⁰ Jak wskazuje Autor, w okresie międzywojennym izby wspierały lub prowadziły wiele szkół. I tak na przykład Izba Przemysłowo-Handlowa w Lublinie – Gimnazjum Męskie im. A. i J. Vetterów Zgromadzenia Kupców m. Lublina, Izba Przemysłowo-Handlowa w Bydgoszczy – Koedukacyjne Liceum Handlowe w Bydgoszczy, zaś Izba Przemysłowo-Handlowa w Gdyni – Szkołę Handlową i Koedukacyjne Liceum Handlowe w Gdyni oraz szkoły handlowe w Grudziądzu, Toruniu i Tczewie [Dąbrowski 2016, 299].

Przynależność do izb miała charakter obligatoryjny. Początkowo utworzono dziesięć izb z siedzibami w Wilnie, Warszawie, Sosnowcu, Grudziądzu, Łodzi, Krakowie, Lublinie, Lwowie, Bydgoszczy oraz Poznaniu¹¹. Następnie zniesiono izbę w Grudziądzu, zaś jej siedzibę przeniesiono do Gdyni, jednocześnie likwidując izbę w Bydgoszczy, której okręg podzielono między izbę poznańską oraz gdyńską [Kmieciak, Antkowiak, i Walkowiak 2012, 59]. Każda izba przemysłowo-handlowa posiadała własny statut, którego pierwsza część stanowiła regulamin wyborczy, natomiast druga postanowienia organizacyjne. Pierwszą część statutu nadawał Minister Przemysłu i Handlu, drugą zaś oraz zmiany pierwszej uchwalały same izby¹². Członkami izb byli radcowie pochodzący z wyborów, mianowani przez Ministra Przemysłu i Handlu oraz z kooptacji. Wszyscy radcowie mieli jednakowe prawa. Odnośnie radców z wyboru, ich dokładną liczbę ustalały statuty poszczególnych izb, aczkolwiek musiała się ona mieścić w granicach od 30 do 80 osób. Wybory do izb zarządzał Minister Przemysłu i Handlu. Początkowo kadencja radców trwała sześć lat, natomiast co trzy lata połowa radców ustępowała. W okresie wyborów minister mianował na całą kadencję określoną liczbę radców – tzw. radców z nominacji. Ostatnim sposobem nabycia członkostwa w izbie była kooptacja. Tuż przed ukonstytuowaniem się izby zwoływano zgromadzenie radców z wyboru i z nominacji w celu rozstrzygnięcia o kooptacji. Za podjęciem przedmiotowej decyzji musiała opowiedzieć się większość głosujących. Kooptowani radcowie powoływani byli na sześcioletnią kadencję, zaś ich liczba nie mogła przekroczyć 1/10 liczby radców z wyboru. Radcowie wchodziłi w skład zebrania plenarnego, które posiadało uprawnienia uchwałodawcze i kontrolne, stanowiąc najwyższy organ izby. W izbie przemysłowo-handlowej funkcjonowało także prezydium (zarząd), składające się z prezesa i wiceprezesów wybieranych na okres trzech lat z prawem ponownego wyboru. Prezes reprezentował izbę na zewnątrz, wykonywał lub nadzorował wykonywanie uchwał izby, ustalał porządek i przewodniczył plenarnym zebraniom izby, czuwał nad zgodną z prawem działalnością izby oraz odpowiadał za pracę biura izby. Zarząd wydawał opinie

¹¹ Rozporządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 30 listopada 1927 r. *o utworzeniu izb przemysłowo-handlowych, wyznaczeniu ich siedzib i okręgów*, Dz. U. Nr 11, poz. 945. Dla każdej z izb prowadzone były odrębne archiwalia [Dąbrowski 2012a, 8-27].

¹² Uchwały te podlegały jednak zatwierdzeniu przez Ministra Przemysłu i Handlu.

i wnioski w sprawach niecierpiących zwłoki oraz rozstrzygał kwestie organizacyjno-administracyjne, a także postanawiał w imieniu izby o sprawach należących do jego właściwości określonych w statucie. Izby dzieliły się z reguły na dwie sekcje: przemysłową oraz handlową. Do pierwszej należały przemysł i górnictwo, zaś do drugiej handel, przedsiębiorstwa przewozowe, ubezpieczeniowe, finansowe, komisowe i transportowe¹³. Zadaniem sekcji było przede wszystkim zajmowanie stanowiska wobec spraw, które miały znaleźć się w porządku dziennym obrad plenarnego zebrania radców. W razie potrzeby można było powoływać komisje, zarówno o charakterze stałym, jak i niestałym. Komisje te opracowywały wnioski i sprawozdania. Izby posiadały biuro, którym kierował dyrektor (naczelnik) powoływany przez Ministra Przemysłu i Handlu. Biuro wykonywało wszelkie zadania organizacyjne i przygotowawcze wynikające z zakresu działania izby. Nadzór nad izbami przemysłowo-handlowymi sprawował Minister Przemysłu i Handlu, na którego wniosek, w przypadku naruszenia ustawy lub zagrożenia interesów państwowych, izba mogła zostać rozwiązana. Uchwałę w tym przedmiocie podejmowała Rada Ministrów.

Rozporządzenie z 1927 r. było kilkakrotnie nowelizowane¹⁴. Najistotniejsze zmiany dotyczyły skrócenia kadencji radców (z sześciu do pięciu lat), kwestii rozwiązywania izb, a także statutów emerytalnych. Dodatkowo, w 1934 r. powołano Związek Izb Przemysłowo-Handlowych Rzeczypospolitej Polskiej, który obligatoryjnie tworzyć miały wszystkie izby. Związek ten miał osobowość prawną, mógł nabywać i zbywać majątek ruchomy oraz nieruchomy, zawierać umowy oraz występować przed sądem. Celem związku było ujednoczenie działalności izb przemysłowo-handlowych, zapewnienie współpracy między izbami oraz określenie polityki samorządowej izb. Związek współpracował z organami władzy państwowej, zgłaszał wnioski i wydawał opinie o projektach aktów prawnych, a także przedstawiał jed-

¹³ Dodatkowo jeżeli określony dział przemysłu miał w danej izbie szczególne znaczenie, można było utworzyć osobną sekcję.

¹⁴ Ustawa z dnia 10 marca 1932 r. w sprawie zmiany rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 15 lipca 1927 r., Dz. U. Nr 29, poz. 292; ustawa z dnia 24 marca 1933 r. w sprawie zmiany i uzupełnień rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 15 lipca 1927 r. o izbach przemysłowo-handlowych, Dz. U. Nr 25, poz. 210; ustawa z dnia 10 marca 1934 r. w sprawie zmiany rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 15 lipca 1927 r. o izbach przemysłowo-handlowych, Dz. U. Nr 26, poz. 203.

nolity opinię izb w sprawach o znaczeniu ogólnym. Organami związku były ogólne zebranie złożone z delegatów izb, prezydium związku złożone z prezesa i wiceprezesów oraz dyrektor biura związku.

Działalność izb przemysłowo-handlowych przerwał wybuch II wojny światowej¹⁵. Ich reaktywacja nastąpiła dopiero po 1945 r. Wówczas izby działały jedynie kilka lat, albowiem już w 1950 r. zostały zniesione z uwagi na zachodzące zmiany ustrojowe i gospodarcze¹⁶. Ich zadania przejęła administracja państwowa, natomiast majątek izb przeszedł na własność Skarbu Państwa.

W okresie międzywojennym na terenie państwa polskiego funkcjonowały także izby rolnicze. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości działała Izba Rolnicza w Poznaniu, Pomorska Izba Rolnicza oraz Śląska Izba Rolnicza. Początkowo idea utworzenia izb rolniczych na obszarze całego kraju nie cieszyła się dużym zainteresowaniem. Kontrowersje wokół powstania izb wzbudzał przede wszystkim przymusowy charakter członkostwa w ich ramach oraz wzajemne relacje i podział zadań pomiędzy samorząd rolniczy a samorząd terytorialny [Walkowiak 2004, 83]. Pomimo tego z biegiem lat coraz częściej wskazywano na obowiązek powołania samorządu rolniczego na obszarze całego kraju. Nastąpiło to rozporządzeniem Prezydenta RP z dnia 22 marca 1928 r. *o izbach rolniczych*. Celem powołanych izb było „zorganizowanie zawodu rolniczego”, rozumiane jako dążenie do korporacjonizmu zawodowo-gospodarczego [Kmieciak, Antkowiak, i Walkowiak 2012, 63]. Samo rolnictwo w ujęciu rozporządzenia rozumiane było szeroko i obejmowało także leśnictwo, ogrodnictwo, hodowlę zwierząt i ryb oraz inne gałęzie wytwórstwa związane z gospodarstwem rolnym. Okręg działalności jednej izby rolniczej obejmował obszar województwa. O utworzeniu izby oraz jej siedzibie postanawiała Rada Ministrów na wniosek Ministra Rolnictwa. Rada Ministrów określała także szczegółową organizację każdej izby nadając jej statut.

¹⁵ W wielu miastach okupanci niemieccy tworzyli własne tego typu organizacje, przekształcając je w tzw. izby dystryktowe, będące instytucjami niemieckiej administracji państwowej [Dąbrowski 2012b, 80-89].

¹⁶ Ustawa z dnia 7 marca 1950 r. *o Centralnym Urzędzie Drobnej Wytwórczości*, Dz. U. Nr 10, poz. 104.

Zadania izb rolniczych oscylowały wokół reprezentowania interesów rolnictwa, podejmowania środków w zakresie jego popierania oraz współdziałania z organami władzy państwowej we wszelkich sprawach związanych z rolnictwem. Odnośnie do przedstawicielstwa interesów rolnictwa, izby występowały do władz rządowych i samorządowych z wnioskami o ogólnych potrzebach rolnictwa, wydawały opinie w sprawach dotyczących rolnictwa, delegowały swoich przedstawicieli do organów doradczych istniejących przy władzach oraz składały ministrowi sprawozdania o stanie rolnictwa w ich okręgach. W zakresie popierania rolnictwa, izby mogły w szczególności zakładać szkoły rolnicze, organizować wystawy i pokazy rolnicze, udzielać porad i pomocy fachowej w sprawach rolnictwa, współdziałać w zakresie organizacji rynku zbytu, a także organizować ubezpieczenia i kredyty dla rolników. Izby rolnicze miały zatem bardzo rozległe kompetencje. Szerokie spektrum zadań z zakresu administracji publicznej powodowało, iż izby te miały najbardziej samorządowy, to jest władczy charakter spośród innych instytucji samorządu gospodarczego [Walkowiak 2005, 168]. Rozporządzenie z 1928 r. było „świadectwem zaufania ówczesnych najwyższych władz państwowych do rolników, do ich kompetencji zawodowej i odpowiedzialności obywatelskiej, było też wyrazem przekonania, że izby jako samorząd agrarny dzięki bezpośredniemu zaangażowanemu czynnikowi obywatelskiego, lepiej zorientowanego w sprawach rolnictwa danego województwa, owe zadania zlecone wykonają efektywniej niż czynili to dotąd urzędnicy administracji rządowej” [Wykrętowicz 1998, 32].

Organami izby były: rada, zarząd oraz prezes izby. Rada stanowiła organ uchwalający i kontrolny. Do jej uprawnień należało decydowanie o zaciągnięciu pożyczek, o nabywaniu, zbywaniu i obciążaniu nieruchomości, przyjmowania przez izbę zapisów oraz darowizn, uchwalania preliminarzy budżetowych oraz zamknięć rachunkowych izby, a także ustalania wysokości opłat na rzecz izby. Radę izby tworzyli radcowie, w części wybrani przez wyborców, w części zaś mianowani przez Ministra Rolnictwa. Radcowie mieli obowiązek uczestniczenia w pracach izby oraz wykonywania powierzonych im zadań. Swoją funkcję pełnili honorowo. Organem wykonawczym izby był zarząd, który składał się z prezesa i wiceprezesa izby oraz członków wybranych na okres trzech lat przez radę izby spośród swego grona. Zgodnie z przedmiotowym rozporządzeniem, istniało domniemanie kompetencji na rzecz zarządu izby, albowiem podejmował on działania we

wszystkich sprawach, które nie leżały w gestii pozostałych organów. Izbę rolniczą na zewnątrz reprezentował prezes. Czuwał on nad wykonywaniem uchwał rady i zarządu izby, zwoływał posiedzenia tych organów oraz sprawował nadzór nad działalnością biura. Prezesa oraz wiceprezesa wybierała ze swego grona rada izby, wybór ten podlegał jednak zatwierdzeniu przez Ministra Rolnictwa. Nadzór nad działalnością izb sprawował Minister Rolnictwa, a także właściwy ze względu na jej siedzibę wojewoda. Izby rolnicze miały obowiązek zawiadamiać organy nadzoru o swoich posiedzeniach. Minister Rolnictwa, działając na wniosek wojewody lub z własnej inicjatywy, mógł orzec o nieważności uchwał organów izby z powodu ich niezgodności z obowiązującym prawem. Dodatkowo Rada Ministrów na wniosek ministra mogła postanowić o rozwiązaniu rady izby. Wówczas wyznaczano komisarza, którego zadaniem było przeprowadzenie niezbędnych czynności wymaganych do ukonstytuowania się nowej rady.

W 1932 r. omawiana regulacja prawna została znowelizowana¹⁷. Wprowadzono wówczas możliwość współdziałania izb rolniczych z władzami państwowymi w zakresie nadzoru nad działalnością organów samorządu powiatowego. Zmieniono także sposób wyboru prezesa oraz wiceprezesa izby, który dokonywany był już nie przez radę, lecz przez zarząd. Minister Rolnictwa otrzymał nowe uprawnienia polegające na możliwości przeprowadzenia w ramach uchwalonego budżetu izby zmian oraz przesunięć w poszczególnych jego pozycjach. Powyższe uregulowania z jednej strony wzmacniały pozycję izb rolniczych w stosunku do samorządu terytorialnego, z drugiej zaś powodowały zwiększenie wpływu organów władzy państwowej na działalność izb.

W okresie II Rzeczypospolitej powstało trzynaście izb rolniczych: Warszawska, Łódzka, Lubelska, Kielecka, Białostocka, Wileńska, Poleska, Wołyńska, Lwowska, Krakowska, Śląska, Wielkopolska i Pomorska, które współpracowały ze sobą w ramach organizacji o nazwie Związek Izb i Organizacji Rolniczych Rzeczypospolitej Polskiej z siedzibą w Warszawie (wcześniej Związek Organizacji Rolniczych Rzeczypospolitej Polskiej). Związek ten stanowił zarejestrowane stowarzyszenie, którego celem była

¹⁷ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1932 r. *o zmianach w rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o izbach rolniczych*, Dz. U. Nr 94, poz. 817.

obrona ogólnych interesów rolnictwa, koordynowanie działalności wchodzących w jego skład izb, a także reprezentowanie ich w kraju oraz za granicą. Funkcjonowanie izb rolniczych przerwał wybuch II wojny światowej. Okupanci niemieccy zachowali jedynie powiatowe biura rolne, które działały jako jednostki ściągające od rolników nałożony przez okupanta kontyngent. Reaktywacja izb rolniczych, podobnie jak pozostałych izb gospodarczych, nastąpiła po 1945 r.

Podsumowanie

W okresie II Rzeczypospolitej instytucje samorządu gospodarczego stanowiły istotny element struktury administracyjnej państwa. Funkcjonowanie samorządu gospodarczego potwierdzone zostało w Konstytucji marcowej z 1921 r. Art. 68 stanowił między innymi, iż oprócz samorządu terytorialnego w państwie polskim powołany zostanie samorząd gospodarczy dla poszczególnych dziedzin życia gospodarczego. Postanowienia te dawały zatem bardzo szerokie możliwości rozwoju instytucji samorządu gospodarczego. Pomimo powyższych deklaracji, początkowo nie zostały powołane izby, które swym zakresem działania obejmowałyby obszar całego kraju. Było to spowodowane trwającym sporem o ustrój prawny samorządu gospodarczego. Zastanawiano się bowiem, czy polskie izby gospodarcze winny mieć model francuski (korporacje publicznoprawne), czy jednak model anglosaksoński (korporacje prywatnoprawne) [Wykrętowicz 2005, 23]. Dodatkowo nie możemy zapominać, że po 123 latach niewoli należało uregulować wiele pilnych spraw natury ustrojowej, którymi zajęto się w pierwszej kolejności, niejako odkładając na później kwestie powołania samorządu gospodarczego [Kmieciak, Antkowiak, i Walkowiak 2012, 70]. Początkowo więc izby funkcjonowały jedynie na terenie ziem byłego zaboru pruskiego oraz austriackiego, opierając się przede wszystkim na spolonizowanym ustawodawstwie zaborczym. Zręby samorządu gospodarczego powstały dopiero w latach 1927-1928. Wówczas uchwalono regulacje prawne, które miały przełomowe znaczenie dla ukonstytuowania się instytucji samorządu w systemie politycznym oraz w życiu gospodarczym II Rzeczypospolitej, powołując na terenie całego kraju izby rzemieślnicze, przemysłowo-handlowe oraz rolnicze. Były to: rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 7 czerwca 1927 r. *o prawie przemysłowem*, rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 15 lipca

1927 r. *o izbach przemysłowo-handlowych* oraz rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 22 marca 1928 r. *o izbach rolniczych*.

Zgodnie z wyżej wymienionymi aktami normatywnymi, izby traktowane były jako instytucje samorządu gospodarczego o charakterze przymusowym, które jako osoby publicznoprawne reprezentowały interesy swoich członków. Izby współdziałały z organami władzy państwowej w sprawach związanych z rozwojem przemysłu, rzemiosła oraz rolnictwa, w szczególności udzielały różnorodnych informacji i opinii, przedstawiały władzom wnioski dotyczące interesów reprezentowanych przez nich grup zawodowych oraz coroczne sprawozdania. Izby uczestniczyły także w procesie legislacyjnym poprzez opiniowanie projektów aktów prawnych, czy też przedstawianie własnych projektów ustaw. Dodatkowo, uprawnienia izb miały charakter edukacyjny. Izby mogły zakładać szkoły zawodowe, wspierać różne ośrodki kultury, organizować wystawy i pokazy. Istotne jest również, że izby zostały wyposażone w uprawnienia władcze. I tak na przykład w rozporządzeniu Prezydenta RP z dnia 15 lipca 1927 r. *o izbach przemysłowo-handlowych*, wskazano, iż izby w celu realizacji powierzonych im zadań mogły żądać od wszystkich znajdujących się w ich okręgu stowarzyszeń i korporacji przemysłowych, jak też od poszczególnych przedsiębiorców dostarczenia stosownych informacji, danych, wykazów, czy też rejestrów. W przypadku niewykonania nałożonych obowiązków, izby mogły nakładać kary administracyjne na wskazane wyżej podmioty.

Izby w skali całego kraju łączyły się w związki izb. Działy: Związek Izb i Organizacji Rolniczych Rzeczypospolitej Polskiej, Związek Izb Rzemieślniczych Rzeczypospolitej Polskiej oraz Związek Izb Przemysłowo-Handlowych Rzeczypospolitej Polskiej. Związki te reprezentowały interesy własnych środowisk, koordynowały działalność wchodzących w jego skład izb, a także reprezentowały ich w kraju oraz za granicą. W pewnym stopniu realizowały one zadania przewidziane dla Naczelnej Izby Gospodarczej, której pomimo odpowiednich zapisów Konstytucji marcowej, jak też dostrzeżenia potrzeby jej utworzenia zarówno przez polityków prawicowych, jak i lewicowych, przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego nie udało się powołać [Krukowski 1990, 106].

Reasumując, instytucje samorządu gospodarczego funkcjonujące w okresie międzywojennym miały znaczący wpływ na kształtowanie się społeczeń-

stwa obywatelskiego poprzez włączenie samych przedsiębiorców w proces tworzenia ładu rynkowego. Działające izby były pełnoprawnym partnerem organów władzy państwowej w kształtowaniu spraw gospodarczych [Kmieciak, Antkowiak, i Jaskulski 2016, 30]. W Polsce międzywojennej przyjęto francuski model izb gospodarczych, w którym izby traktowane są jako korporacje publicznoprawne o obligatoryjnym charakterze, mające przyznane z mocy ustawy władztwo administracyjne. Pozycja samorządu gospodarczego potwierdzona została także w Konstytucji kwietniowej z 1935 r. Art. 72 stanowił, iż administracja państwowa jest służbą publiczną sprawowaną przez administrację rządową, samorząd terytorialny oraz samorząd gospodarczy. W latach 1918-1939 instytucje samorządu gospodarczego stanowiły istotny element struktury administracyjnej państwa. Izby gospodarcze z jednej strony reprezentowały swoich członków, przedstawiając ich potrzeby ekonomiczne oraz społeczne, z drugiej zaś sprawowały część administracji publicznej w sferze gospodarki.

Działalność samorządu gospodarczego przerwał wybuch II wojny światowej. Rzeczywiste odrodzenie samorządności nastąpiło dopiero wskutek transformacji ustroju politycznego i gospodarczego w 1989 r. Odbudowany został wówczas samorząd terytorialny oraz samorząd zawodowy. Nie była to jednak pełna odbudowa samorządu gospodarczego¹⁸. W państwie polskim w zasadzie nie występuje samorząd gospodarczy w prawnym znaczeniu, to jest jako formy wykonywania administracji publicznej [Jędrzejewski 2005, 83]¹⁹. Nie ulega zatem wątpliwości, że regulacje prawne dotyczące poszczególnych instytucji samorządu gospodarczego okresu międzywojennego mogą stanowić swego rodzaju inspirację dla wszystkich osób uczestniczących w kształtowaniu samorządu gospodarczego w III Rzeczypospolitej Polskiej.

¹⁸ W zasadzie od 1989 r. toczy się debata na temat istoty samorządu gospodarczego w Polsce. Spór dotyczy najczęściej cech, jakie powinny posiadać określone zrzeszenia, ażeby były uznane za instytucje samorządu gospodarczego w rozumieniu teorii prawa administracyjnego. Powracające od lat pytanie o to, czy samorząd gospodarczy ma być zorganizowany na zasadzie dobrowolności czy obligatoryjności, dzieli środowiska gospodarcze i polityków, uniemożliwiając racjonalne rozstrzygnięcie tej kwestii [Kmieciak 2016a, 97].

¹⁹ Zdaniem R. Kmieciaka, jedyną zadowalającą z formalnoprawnego punktu widzenia regulacją jest ustawa z dnia 14 grudnia 1995 r. *o izbach rolniczych*, która wprowadza powszechny samorząd rolniczy [tamże, 97-98].

PIŚMIENNICTWO

- Bartnik, Jerzy. 2005. „Izby rzemieślnicze jako organizacje samorządu gospodarczego w Polsce.” W *Spór o samorząd gospodarczy w Polsce*, red. Stanisław Wykrętowicz, 119-30. Poznań: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu.
- Chodubski, Andrzej. 2005. „Idea samorządu gospodarczego jako wyzwanie globalne.” W *Spór o samorząd gospodarczy w Polsce*, red. Stanisław Wykrętowicz, 31-45. Poznań: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu.
- Dąbrowski, Karol. 2012a. „Archiwalia izb przemysłowo-handlowych II RP.” W *Archiwalia izb przemysłowo-handlowych. Stan i perspektywy badań*, red. Karol Dąbrowski, 8-27. Ryki: Fundacja Obywatelskiego Rozwoju – Ryki.
- Dąbrowski, Karol. 2012b. „Izby dystryktowe w Generalnym Gubernatorstwie – powstanie i charakter ustrojowy.” W *Państwo – Prawo – Polityka. Księga poświęcona pamięci Profesora Henryka Groszyka*, red. Mateusz Chrzanowski, Jarosław Kostrubiec, i Ireneusz Nowikowski, 80-89. Lublin: Studenckie Koło Naukowe Prawników UMCS.
- Dąbrowski, Karol. 2016. „Działalność oświatowa samorządu przemysłowo-handlowego w latach 1929-1939 na przykładzie Izby Przemysłowo-Handlowej w Lublinie.” *Studia z dziejów państwa i prawa polskiego* t. XIX, 297-314.
- Gdulewicz Ewa, Andrzej Gwiżdż, i Zbigniew Witkowski. 1990. „Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1935 r.” W *Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu 2*, red. Marian Kallas, 141-216. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Jastrzębski, Jarosław. 2007. „Powstanie Izby Rzemieślniczej w Krakowie.” *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne* 134:105-21.
- Jastrzębski, Jarosław. 2010. „Organizacja Izby Rzemieślniczej w Białymstoku w latach 1927-1939.” *Białostockie Teki Historyczne* t. 8, 137-57.
- Jędrzejewski, Tomasz. 2005. „Samorząd gospodarczy a współczesne ustawodawstwo polskie.” W *Spór o samorząd gospodarczy w Polsce*, red. Stanisław Wykrętowicz, 81-90. Poznań: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu.
- Kmieciak, Robert. 2016a. „Pozycja ustrojowa samorządu gospodarczego w Polsce.” *Studia z Polityki Publicznej* 2 (10):89-102.
- Kmieciak, Robert. 2016b. „Samorząd gospodarczy a system decentralizacji administracji publicznej w Polsce.” *Polityka i Społeczeństwo* 3 (14):33-50.
- Kmieciak, Robert, Paweł Antkowiak, i Adam Jaskulski. 2016. *Pożądaný kierunek zmian modelu samorządu gospodarczego w Polsce. Rozważania na podstawie projektu ustawy o izbach przemysłowo-handlowych Ogólnopolskiej Federacji Przedsiębiorców i Pracodawców Przedsiębiorcy.pl*. Warszawa–Poznań: Wy-

- dawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Kmieciak, Robert, Paweł Antkowiak, i Katarzyna Walkowiak. 2012. *Samorząd gospodarczy i zawodowy w systemie politycznym Polski*. Warszawa: Elipsa Dom Wydawniczy.
- Krukowski, Stanisław. 1990. „Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1921 r.” W *Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu 2*, red. Marian Kallas, 19-119. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Pietkiewicz, Zenon. 1930. „Samorząd gospodarczy w Polsce.” *Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny* 4:535-53.
- Walkowiak, Katarzyna. 2004. *Rola izb rolniczych w rozwoju wsi i rolnictwa w Polsce*. Poznań: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu.
- Walkowiak, Katarzyna. 2005. „Początki i rozwój samorządowych izb rolniczych w Europie.” W *Spór o samorząd gospodarczy w Polsce*, red. Stanisław Wykrętowicz, 151-74. Poznań: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu.
- Wykrętowicz, Stanisław. 1998. „Samorząd jako wyraz demokracji obywatelskiej.” W *Samorząd w Polsce. Istota, formy, zadania*, red. Stanisław Wykrętowicz, 9-39. Poznań: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu.
- Wykrętowicz, Stanisław. 2005. „Powstanie i rozwój samorządu gospodarczego w Europie i Polsce.” W *Spór o samorząd gospodarczy w Polsce*, red. Stanisław Wykrętowicz, 11-29. Poznań: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu.
- Wykrętowicz, Stanisław. 2013. „Funkcjonowanie samorządu gospodarczego w wybranych krajach europejskich.” W *Opinie i Ekspertyzy Kancelaria Senatu. Biuro Analiz i Dokumentacji. Zespół Analiz i Opracowań Tematycznych*, OE – 200:3-14.

Funkcjonowanie samorządu gospodarczego w II Rzeczypospolitej

Streszczenie

Samorząd gospodarczy jest formą decentralizacji administracji publicznej, zakładającą uczestnictwo osób o wspólnych interesach, powiązanych przy tym więziami gospodarczą. Celem samorządu jest reprezentowanie interesów przedsiębiorców, dbanie o rozwój gospodarczy kraju oraz działanie na rzecz przedsiębiorczości. Choć pierwsze izby gospodarcze na ziemiach polskich powstały w okresie niewoli, to jednak znaczący rozkwit samorządu gospodarczego nastąpił w II Rzeczypospolitej. Na obszarze całego kraju powstały wówczas izby rzemieślnicze, izby przemysłowo-handlowe oraz izby rolnicze. W latach 1918-1939 instytucje samorządu gospodarczego stanowiły istotny element struktury administracyjnej państwa. Izby uznawane były za związki publicznoprawne, działające poprzez własne organy i posia-

dające jasno określone kompetencje. Uregulowania prawne występujące w okresie międzywojennym stanowią mogą inspirację dla osób mających wpływ na kształt instytucji samorządu gospodarczego w III Rzeczypospolitej Polskiej.

Słowa kluczowe: izby rzemieślnicze, izby rolnicze, izby przemysłowo-handlowe, okres międzywojenny

Functioning of Economic Self-Government in the Second Polish Republic

Summary

Economic self-government is one of the forms of decentralization of public administration, assuming the participation of persons with common interests connected by an economic bond. The purpose of the self-government is to represent the interests of entrepreneurs, caring for economic development of a country and action towards entrepreneurship. Although the first chambers of commerce were established during the period of captivity, a significant development of economic self-government occurred in the Second Polish Republic. The chambers of crafts, chambers of agriculture and chambers of industry and commerce have occurred in the whole country. In the years 1918-1939 professional self-government institutions were an important element of the state administrative structure. The chambers were considered as public associations, operating through their own bodies and having clearly defined abilities. The legal regulations, which were established in the interwar period, may inspire those who influence the shape of economic self-government institutions in the Third Polish Republic.

Key words: chambers of crafts, chambers of agriculture, chambers of industry and commerce, interwar period

Information about Author: ANNA KLICZEK-PAŚNICKA, M.A., Ph.D. student in the Department of Constitutional Law, Faculty of Law, Canon Law and Administration, the John Paul II Catholic University of Lublin; Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, Poland; e-mail: a.kliczekpasnicka@wp.pl; <https://orcid.org/0000-0002-2781-6435>